

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ СТУДЕНТІВ

У статті визначено зміст концептів “рефлексія” та “професійна рефлексія”; види рефлексії, яка може бути сформованою в процесі діяльності студента. Проаналізовано механізми та причини виникнення рефлексії у діяльності людини. Обґрунтовано роль рефлексивної діяльності студента для його особистісного та професійного зростання.

Ключові слова: рефлексія, професійна рефлексія, професійна реалізація, рефлексивна діяльність студента.

Сучасна вища школа поступово набуває якісних змін. Перехід до суб’єкт-суб’єктного навчання змушує винаходити нові форми організації навчального процесу, спрямовані не лише на надання студентам знань і вмінь, але й на розвиток особистості кожного студента. Великого значення при цьому набуває орієнтація викладачів на розвиток у вихованців якостей, необхідних у здійсненні професійної діяльності за фахом підготовки. Однією з основних якостей особистості, яка спрямовує особистість на саморозвиток, є професійна рефлексія. Вона допомагає людині проаналізувати отримані результати, визначити цілі подальшої роботи, скорегувати свій професійний шлях.

Метою статті є аналіз поняття “рефлексії” та визначення ролі професійної рефлексії у підготовці студентів для здійснення ефективної фахової діяльності.

Поняття рефлексії виникло в межах філософії й означало процес роздуму індивіда про те, що відбувається. Р. Декарт ототожнював рефлексію зі здібністю індивіда зосереджуватись на змісті своїх думок, абстрагуючись при цьому від усього зовнішнього; Дж. Локк розрізняв відчуття та рефлексію, трактуючи останню як особливе джерело знання – внутрішній досвід. У таких уявленнях відображається реальна здібність людини до самоаналізу особистих психічних станів.

У психологічному значенні “рефлексія” уособлює перебіг процесу мислення, спрямований на аналіз і розуміння особистих дій, поведінки, мовлення, досвіду, почуттів, станів, здібностей, відносин з іншими, особистісного призначення [1, с. 423].

У науковій літературі визначають комунікативну (рефлексія іншого, взаєморефлексія, міжособистісна рефлексія або конструювання характеристик внутрішнього світу партнерів по взаємодії), інтелектуальну (спрямовану на розвиток самосвідомості, осмислення й орієнтацію дій суб’єкта), емоційну (спрямовану на самоаналіз і самовиховання у процесі керування особистими емоційними станами та їх проявом стосовно інших людей), особистісну рефлексію (спрямовану на самоорганізацію, рух через самопізнання й самоаналіз себе, свого стану – внутрішніх психічних актів, своєї розумової діяльності, цілісного “Я”).

Рефлексію особистості слід розглядати у складних соціальних групах, які об'єднані спільною діяльністю. Її виникнення відбувається тоді, коли людиною усвідомлюється незадоволеність власними вчинками, що стає причиною відхилення від діяльності за зразком-нормою та спричиняє пошук нових шляхів для мислення й дії.

Зважаючи на те, що рефлексія, як і свідомість, пам'ять, здатність відчувати, інтуїція, є чинником особистості, найбільший науковий інтерес до неї виявляють філософи, фізіологи, психологи. Водночас останніми роками з розвитком тенденцій гуманізму все частіше увагу науковців привертають педагогічні аспекти рефлексії. На основі дослідження становлення самосвідомості людини в цілому визначаються рефлексивні елементи передбачення, порівняння, синтезу, які можна вважати чинниками пізнавальної та педагогічної рефлексії. Підґрунтям рефлексії є операція порівняння отриманих результатів з тими, які передбачалися, що зумовлює включення складних механізмів психічної регуляції, дію і співвіднесення отриманих результатів з уявленнями, які має індивід, виходячи з чого коригується і вдосконалюється діяльність, приводяться у відповідність особистісні якості суб'єкта діяльності.

Понятійно, процесуально та функціонально рефлексія пов'язана із самостереженням і самопізнанням. Формування рефлексії починається у молодшому шкільному віці, а в підлітків стає основним механізмом регуляції поведінки й особистісного саморозвитку. Е. Еріксон визначав рефлексивне завдання "Хто я?" головним для підліткового віку людини.

Розвиток рефлексивних якостей у студентському віці дає змогу особистості відчувати та регулювати рівень своїх професійних умінь, не лише аналізувати особисті досягнення або негаразди, але й моделювати подальшу діяльність з урахуванням власних здобутків і помилок. Саме тому розвиток рефлексії необхідно починати з перших кроків формування професійних якостей, оскільки рефлексивність інтегрує, координує та організовує всі інші якості людини. Ступінь її сформованості виявляється у здатності координувати та інтегрувати особисті якості для ефективної реалізації професійної діяльності.

Професійною рефлексією вважаємо співвіднесення можливостей свого "Я" з тим, чого вимагає обрана професія, в тому числі з існуючими про неї уявленнями. Вона допомагає людині сформулювати очікувані результати, визначити цілі подальшої діяльності, скорегувати особистий професійний шлях.

Важливими чинниками професійної рефлексії вважаємо самосвідомість, самоаналіз, самооцінку та самопізнання.

Свідоме ставлення до своєї професійної діяльності ґрунтується на здатності оцінити діяльність інших крізь призму особистих професійних критеріїв. Однак часто така оцінка виявляється через наслідування людиною певних стереотипів. Потреба в самопізнанні виявляється в розумінні особистістю суперечності між особистими домаганнями й оцінкою її професійних дій і якостей з боку професійної групи.

Самоаналіз і самооцінка є регуляторами професійного зростання людини. Важливою умовою професійної реалізації особистості є адекватність самооцінки. Причинами її неадекватності є претензії людини щодо професійного визнання: переоцінка особистого професійного рівня разом з недооцінкою недоліків, або ж, з іншого боку, недооцінка особистих досягнень на фоні перебільшення недоліків. У будь-якій формі неадекватність самооцінки не сприяє ефективному самоаналізу людиною особистих досягнень.

Емоційний бік самооцінки реалізується в понятті “професійна честь”, що виявляється в потребі ствердження своєї професійної цінності (репутації) серед професійного товариства, відчуття самоповаги в результаті професійної діяльності.

Таким чином, розвиток професійної рефлексії набуває актуальності у процесі підготовки фахівців у вищих навчальних закладах.

Важливим вбачається питання про взаємозв'язок навчальної діяльності студентів з рефлексією, котра спрямована на розвиток самосвідомості, осмислення й орієнтацію дій суб'єкта (інтелектуальна рефлексія), на самоорганізацію, рух через самопізнання й самоаналіз себе, свого стану – внутрішніх психічних актів, своєї розумової діяльності, цілісного “Я” (особистісна рефлексія) і через осмислення (аналіз) людиною особистості й діяльності партнера по спільній діяльності, взаємовідображення суб'єктами одне одного (міжособистісна рефлексія) з виходом на рефлексивну позицію студента.

Рефлексія детермінує всі інші професійні якості, тому навчальний процес у вищій школі має віднайти шляхи формування цілеспрямованого процесу рефлексії у студентів, починаючи з першого курсу.

Слід зазначити, що на заняттях має бути створено умови для особистої рефлексивної діяльності студента, яка може проходити як у групових (рольові ігри, вирішення проблемних професійних ситуацій), так і в індивідуальній формах. У будь-якому випадку рефлексія може здійснюватись студентом як в усній, так і в письмовій формі. У процесі здійснення рефлексивної діяльності студентам допомагають питання: “Що Ви хотіли отримати у процесі цієї діяльності?”, “Що отримали насправді?”, “У чому виявляються співпадання (неспівпадання) планів, очікувань і реальних результатів?”, “У чому Ви вбачаєте причини цих неспівпадань?”. Метою постійної рефлексії діяльності з боку студента має стати планування ним кожної наступної діяльності з урахуванням результатів рефлексії минулих дій.

У реальному навчальному середовищі сучасного університету існує багато методів навчання рефлексії: використання різного роду ігор, об'єднаних у навчальні сесії (О. Анісімов, Г. Щедровицький), культивування механізмів особистої та інтелектуальної рефлексії в ситуації лабораторного експерименту шляхом вирішення нестандартних творчих завдань (В. Зарецький, І. Семенов), організація спільної діяльності під час проведення психологічних тренінгів (І. Вачков) тощо [2].

Загальними психологічними механізмами рефлексії є: зупинка, фіксація, відсторонення, об'єктивація, огортання:

– зупинка – припинення змістовної діяльності в ситуації, пов'язаній з відсутністю засобів її вирішення; проблемно-конфліктна ситуація сприймається як невирішувана в наявних умовах, тому що попередній досвід у якісно змінених умовах не в змозі забезпечити позитивні результати; спроби вирішити проблему відомими способами є неефективними, тому вони призупиняються як безглузді в цій ситуації;

– фіксація: аналіз ходу і результатів попередньої роботи та формування суджень;

– відсторонення: вивчення себе, що діє у відстороненій позиції; реалізується здатність бачити свої дії в ситуації і перебудовувати її образ залежно від довільно обраної позиції;

– об'єктивація: аналіз своїх дій у системі існуючих або можливих дій; відновлення минулого досвіду і конструювання моделей власного майбутнього; відстежування причин і можливих наслідків своїх дій; здійснюється переконструювання ситуації;

– огортання: повернення до початкової ситуації, але в новій позиції і з новими засобами; співвіднесення своїх цілей і своїх дій, спрямованих на їх досягнення [3].

Цінністю рефлексії як якості особистості є те, що вона формує в людини здатність прораховувати реальні витрати на досягнення її цілей, і лише в результаті оптимального їх співвідношення починати будь-яку діяльність. Таким чином, рефлексія дає змогу реально оцінювати особисті можливості, співвідносити їх з можливостями інших людей, включених у спільну діяльність, враховуючи при цьому стан ситуації в цілому.

Однак у процесі навчання студентів формуванню особистої якості рефлексії слід зауважити, що можуть виникати певні проблеми, пов'язані з тим, що рефлектуючи щодо кожного особистого прорахунку в діяльності, студент буде намагатись уникати нової діяльності, якщо вона не є шаблонною з попередньою. Така ситуація може скластись стосовно студентів з високим рівнем тривожності, налаштованих лише на відмінний результат (якість перфекціонізму) – тих, хто боїться виявити особисту необізнаність або неспроможність у спільній діяльності перед іншими студентами або викладачами. Таким чином, професійна рефлексія може стати чинником формування в людини невпевненості у власних силах щодо професійного розвитку й амбіцій.

Водночас нездатність до рефлексії призводить або до повторення однотипних помилок у діяльності, або до переоцінювання власних можливостей, результатом чого може стати непрофесіоналізм у діяльності, зіпсовані ділові стосунки та врешті-решт, крах ілюзій щодо особистих досягнень у професії.

Все це потрібно враховувати, пояснюючи студентам на прикладах важливість відсутності емоцій під час здійснення рефлексії власної діяльності.

Опитування студентів виявили цікавий факт: імпульсом до здійснення ними рефлексії стають саме негативні стани, які гальмують діяльність, призводять до внутрішнього конфлікту особи, яка включена у діяльність, врешті-решт змушують зупинитись і визнати наявність проблеми:

- неможливість здійснювати діяльність відповідно до чинних норм;
- неуспіх у діяльності;
- невідповідність результатів визначеним цілям;
- відсутність потрібного матеріалу.

Отже, саме проблемна ситуація змушує людину зупинитись і замислитись про причину неуспіху.

Позитивними наслідками рефлексії діяльності студентів можна вважати постійну самоосвіту, регуляцію стереотипів уявлень (гнучкість переконань), формування авторитету у професії, адекватність самооцінки.

Висновки. Таким чином, рефлексивна діяльність студента розвиває його здатність бачити проблеми особистої діяльності, модифікувати їх за рахунок власних внутрішніх ресурсів, самостійно здійснювати особистий вибір, нести відповідальність за прийняті рішення. Саме тому розвиток професійної рефлексії стає необхідною якістю для студента і важливим завданням для педагогів вищої школи.

Список використаної літератури

1. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко, – СПб. : Речь, 2011. – 633 с.
2. Разина Т.В. Рефлексия в решении педагогических проблемных ситуаций / Т.В. Разина // Ярославский психологический вестник. – 2001. – № 5.
3. Дегтяр Г.О. Формування рефлексивної культури студентів педагогічних університетів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / Г.О. Дегтяр. – Х., 2006. – 19 с.

Rezvan O.A. Проблемы формирования профессиональной рефлексии студентов

В статье определяется содержание концептов “рефлексия” и “профессиональная рефлексия”, виды рефлексии, которая может быть сформирована в процессе деятельности студента. Анализируются механизмы и причины возникновения рефлексии в деятельности человека. Обосновывается роль рефлексивной деятельности студента для его личностного и профессионального роста.

Ключевые слова: рефлексия, профессиональная рефлексия, профессиональная реализация, рефлексивная деятельность студента.

Rezvan O. Problems of formation of professional reflection of students

The article defined the content of the concepts ‘reflection’ and ‘professional reflection’ type of reflection that can be formed in the process of the student. The mechanisms and causes reflection of human activity. Substantiates the role of the reflective activity of the student for his personal and professional growth.

Key words: reflection, professional reflection, and professional realization, reflexive activities of the student.